

Год. XIX (2025), кн. 34

Редактори основатели

Проф. дфн Симеон Янев

Чл. кор. проф. д-р Милена Цанева

Редакционен съвет

Проф. Мари Врина-Николов
(Университет ИНАЛКО, Париж,
Франция)

Проф. Пиетро Каталди
(Университет за чуждестранни
студенти, Сиена, Италия)

Проф. дфн Боян Биолчев (Софийски
университет, България)

Проф. Джузепе дел'Агата
(Университет в Пиза, Италия)

Проф. Целина Юда (Ягелонски
университет, Краков, Полша)

Проф. Мариола Миколайчак
(Университет „Адам Мицкевич“,
Познан, Полша)

Проф. дфн Живка Колева-Златева
(ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“,
България)

Доц. д-р Христина Марку
(Университет ДЕМОКРИТ, Комотини)

Доц. д-р Ивана Давитков
(Университет в Белград, Сърбия)

Д-р Магдалена Питлак (Ягелонски
университет, Краков, Полша)

Д-р Ярослав Отченашек (Академия
на науките на Чешката република,
Прага, Чехия)

Редакционен екип

Проф. д-р Иван Иванов
(Главен редактор)

Проф. дфн Амелия Личева

Доц. д-р Ноemi Стоичкова

Проф. д-р Петя Осенова

Редактор

Елка Миленкова

Художник

Д-р Людмил Веселинов

e-mail: literaturata.bg@gmail.com

naum.slav.uni-sofia.bg/literaturata/

литературата

The Literature

Издание
на Факултета
по славянски
филологии

An edition of
the Faculty of
Slavic Studies

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

St. Kliment Ohridski University Press

Издава се с помощта на Фонд „Научни изследвания“
на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Индексирано от ERIH Plus, CEEOL и EBSCO, Slavic Humanities Index.

На корицата: „Пейзаж с дървета“ от Васил Бараков.

© Литературата 2025

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Факултет по славянски филологии

ISSN 1313-1451 (мека подвързия)

ISSN 2603-5340 (онлайн издание)

Published with the support of the Scientific Research Fund
at Sofia University “St. Kliment Ohridski”.

Indexed by ERIH Plus, CEEOL and EBSCO, Slavic Humanities Index.

On the cover: “Landscape with Trees” by Vasil Barakov.

© The Literature 2025

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Faculty of Slavic Studies

ISSN 1313-1451 (paperback)

ISSN 2603-5340 (online publication)

ЕКОКРИТИКА

ECOCRITICISM

Год. XIX (2025), кн. 34

Редактори основатели

Проф. д-р Симеон Янев (simeon.yanev@abv.bg)

Чл. кор. проф. д-р Милена Цанева (milena.tsaneva@abv.bg)

Редакционен съвет

Проф. Мари Врина-Николов (Университет ИНАЛКО, Париж, Франция)
(marie.vrinatnikolov@gmail.com)

Проф. Пиетро Катали (Университета за чуждестранни студенти,
Сиена, Италия) (cataldi@unistrasi.it)

Проф. д-р Боян Биолчев (Софийски университет, България)
(bbioltchev@slav.uni-sofia.bg)

Проф. Джузепе дел'Агата (Университета в Пиза, Италия)
(giuseppe.dellagata@unipi.it)

Проф. Целина Юда (Ягелонски университет, Краков, Полша)
(c.juda@interia.pl)

Проф. Мариола Миколайчак
(Университет „Адам Мицкевич“, Познан, Полша)
(mawal@amu.edu.pl)

Проф. д-р Живка Колева-Златева (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“,
България) (zhivka.zlateva@gmail.com)

Доц. д-р Христина Марку (Университет ДЕМОКРИТ, Комотини)
(smarkou@bssc.duth.gr)

Доц. д-р Ивана Давитков (Университет в Белград, Сърбия)
(ivadavitkov@gmail.com)

Д-р Магдалена Питлак (Ягелонски университет, Краков, Полша)
(magdalena.pytlak@gmail.com)

Д-р Ярослав Отченашек (Академията на науките на Чешката република,
Прага, Чехия) (jotcenasek@yahoo.com)

Редакционен екип

Проф. д-р Иван Иванов (iviv7@abv.bg)
(Главен редактор)

Проф. д-р Амелия Личева (licheva@yahoo.com)

Доц. д-р Ноemi Стоичкова (nasivanova@abv.bg)

Проф. д-р Петя Осенова (petyaosenova@hotmail.com)

Редактор

Елка Милenkова (elka_2002@abv.bg)

Художник

Д-р Людмил Веселинов (l.veselinov1@abv.bg)

e-mail: literaturata.bg@gmail.com
naum.slav.uni-sofia.bg/literaturata/

Year XIX (2025), Issue 34

Founding Editors

Prof. Dr. Habil. Simeon Yanev (simeon.yanev@abv.bg)

Corr. Member Prof. PhD Milena Tsaneva (milena.tsaneva@abv.bg)

Editorial Council

Prof. Marie Vrinat-Nikolov (INALCO, Paris, France)
(marie.vrinatnikolov@gmail.com)

Prof. Pietro Cataldi (University for Foreigners of Siena, Italy)
(cataldi@unistrasi.it)

Prof. Dr. Habil. Boyan Biolchev (Sofia University, Bulgaria)
(bbioltchev@slav.uni-sofia.bg)

Prof. Giuseppe Dell'Agata (University of Pisa, Italy)
(giuseppe.dellagata@unipi.it)

Prof. Celina Juda (Jagiellonian University, Kraków, Poland)
(c.juda@interia.pl)

Prof. Mariola Mikołajczak (Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)
(mawal@amu.edu.pl)

Prof. Dr. Habil. Zhivka Koleva-Zlateva (The University of Veliko Tarnovo
“St. St. Cyril and Methodius”) (zhivka.zlateva@gmail.com)

Assoc. Prof. PhD Christina Marcu (Democritus University of Thrace, Komotini,
Greece) (cmarkou@bssc.duth.gr)

Assoc. Prof. PhD Ivana Davitkov (Faculty of Philology, University of Belgrade,
Serbia) (ivadavitkov@gmail.com)

PhD Magdalena Pytlak (Jagiellonian University, Kraków, Poland)
(magdalena.pytlak@gmail.com)

PhD Jaroslav Otčenášek (The Czech Academy of Sciences, Prague)
(jotcenasek@yahoo.com)

Editorial Board

Prof. PhD Ivan Ivanov (iviv7@abv.bg)
(Editor-in-Chief)

Prof. Dr. Habil. Amelia Licheva (licheva@yahoo.com)

Assoc. Prof. PhD Noemi Stoichkova (nasivanova@abv.bg)

Prof. PhD Petya Ossenova (petyaosenova@hotmail.com)

Editor

Elka Milenkova (elka_2002@abv.bg)

Design

PhD Ludmil Vesselinov (l.veselinov1@abv.bg)

e-mail: literaturata.bg@gmail.com
naum.slav.uni-sofia.bg/literaturata/

Съдържание

- Александра Убертовска.* „Да говориш от името на биотичната общност“. Анатомиите и теориите на текста на околната среда/ екологичния текст (Превод от полски: Маргрета Григорова) / 11
- Серенела Йовино.* Постхуманизмът в литературата и екокритиката. Въведение. (Превод от английски: Ива Анастасова) / 43
- Зофия Якубович-Прокоп.* Да бъдеш жена или да бъдеш растение? За формите на субектност във „Вегетарианката“ на Хан Канг (Превод от полски: Станка Бонова) / 59
- Олга Спачил.* Екологичният хипертекст на А. П. Чехов: възникване и формиране (Превод от руски: Людмил Димитров) / 80
- Божана Филипова.* За въображението и рефлексията на природата: перспективи за екокритиката / 110
- Елеонора Шестакова.* Теоретико-методологическите проблеми *осмысления бессмысленной предметности природы* в художественной литературе / 130
- Албена Бакрачева.* Американският природопис: Хенри Дейвид Торо и „зеленото мислене“ в литературата / 156
- Cristina Godun.* Ecofeminist Perspectives and Themes in Selected Works of Olga Tokarczuk / 186
- Албена Варсано.* Екокритика и надежда в картинните книги: „Щедротото дърво“ на Шел Силвърстейн и „Изгубената душа“ на Олга Токарчук и Йоанна Консехо / 218
- Росица Чернокожева.* Светът на животните у Мария Донева – една нонсенсова сага / 239
- Маргарита Серафимова.* Годишните времена – накратко по една безкрайна тема / 252
- Калина Захова, Андрей Ташев.* Поредицата „ЕКО – Екологичен свят“: с любов и тревога за природата / 277

Яница Радева. Екомислене – контексти и прояви в български литературни творби от „Реката“ на Дико Фучеджиев до 20-те години на XXI век / 297

Преслава Пенева. Защо мъжът е по-ужасяващ от мечката: Екокритически, феминистки и литературни размисли върху природата като „предпочитан звяр“ / 313

Елка Василева. Пътят към устойчивостта. История за трансформацията на една индустриална фирма и за един вдъхновяващ лидер / 350

Ретроспективи

Стоян Ставру. Веждите на Одисей: песента на сирените и изкушенията в правото / 364

Дебюти

Владимир Александров. Бит и битие в сборника на Ангел Каралийчев „Ръж“ / 394

Стефани Велчева. Мотивът за вграждането в „Зидари“ на Петко Тодоров и „Росенският камен мост“ на Ангел Каралийчев / 409

Йоан Василев. Вестник „Литературен глас“: „орган на свободната мисъл“. Поглед към първата му годишнина / 425

Рецензии

Ноеми Стоичкова. Литературна(та) история на днешната литература между невъзможните възможности и възможните невъзможности / 459

Марина Петрова. Реконструкцията на класиката и предлаганият нов поглед към нея / 478

Полина Пенкова. За периферните пространства и отместващия се център / 484

Марчела Миронова. Илия Волен – между любовта и литературата / 493

Списание „Литературата“ / 500

Изисквания към материалите за публикация в сп. „Литературата“ / 502

Етика на публикуване / 506

Contents

Aleksandra Ubertowska. ‘Speaking in the Name of the Biotic Community’: Anatomies and Theories of the Environmental/ Ecological Text (Translate from Polish by Margreta Grigороva) / 11

Serenella Iovino. Posthumanism in Literature and Ecocriticism. Introduction (Transl. from English by Iva Anastasova) / 43

Zofia Jakubowicz-Prokop. To Be a Woman or to Be a Plant? Forms of Subjectivity in Han Kang’s *The Vegetarian* (Translated from Polish by Stanka Bonova) / 59

Olga Spachil. A. P. Chekhov’s Ecological Hypertext: Origin and Formation (Translated from Russian by Lyudmil Dimitrov) / 80

Bozhana Filipova. On Imagination and Reflexivity in Nature: Perspectives for Ecocriticism / 110

Eleonora Shestakova. Theoretical and Methodological Problems of *Understanding the Meaningless Objectivity of the Nature* in Fiction / 130

Albena Bakratcheva. American Nature Writing: Henry David Thoreau and “Green Thinking” in Literature / 156

Cristina Godun. Ecofeminist Perspectives and Themes in Selected Works of Olga Tokarczuk / 186

Albena Varsano. Ecocriticism and Hope in Picturebooks: *The Giving Tree* and *The Lost Soul* / 218

Rossitza Chernokozheva. *The Animal World of Maria Doneva* – a Nonsensical Saga / 239

Margarita Serafimova. *The Seasons* – Briefly on a Never-Ending Topic / 252

Kalina Zahova, Andrey Tashev. The „ECO – Ecological World“ Series: With Love and Awareness for Nature / 277

Yanitsa Radeva. Ecological Thinking – Contexts and Some Manifestations in Contemporary Bulgarian Literary Works from “The River” by Diko Fuchedzhiev to the 2020s / 297

РЕТРОСПЕКТИВИ

<https://doi.org/10.60056/Lit.2025.34.364-393>

Веждите на Одисей: песента на сирените и изкушенията в правото

Стоян Ставру

Институт по философия и социология – Българска академия на науките,
България
stoyan.stavru@gmail.com

Статията изследва значението на митологичните сюжети, свързани с Одисей, Орфей и сирените, и тяхното възможно значение в сферата на философията на правото. Анализира се ролята на музиката в установяването и поддържането на реда, включително начините за разграничаване на шума от песента. Чрез съпоставката между „вързания“ естет Одисей (на Омир) и „невързания“ етик Ахав (на Мелвил) се прави опит да се представи възможният генеративен потенциал на литературата в света на юристите и особено в неговия епицентър, който безспорно е съдебната зала.

Ключови думи: Одисей, сирени, Орфей, право, музика, съдебен процес, паралакс

За цитиране: Ставру, С. Веждите на Одисей: песента на сирените и изкушенията в правото. // *Литературата*, год. XIX, 2025, № 34. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Stavru, S. Vezhdite na Odisey: pesenta na sirenite i izkusheniyata v pravoto. // *Literaturata*, god. XIX, 2025, № 34. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.)

Odysseus' Eyebrows: The Sirens' Song and Temptations in Law

Stoyan Stavru

Institute of Philosophy and Sociology – Bulgarian Academy of Sciences,
Bulgaria
stoyan.stavru@gmail.com

The article examines the significance of the mythological plots related to Odysseus, Orpheus and the Sirens and their possible significance in the field of philosophy of law. The importance of music in establishing and maintaining order is explored, including ways of distinguishing noise from song. Through the comparison between the “tied” aesthete Odysseus (of Homer) and the “untied” ethicist Ahab (of Melville), an attempt is made to present the possible generative potential of literature in the world of lawyers and especially in its epicenter, which is undoubtedly the court hall.

Keywords: Odysseus, sirens, Orpheus, law, music, trial, parallax

For citation: Stavru, S. Odysseus' Eyebrows: The Sirens' Song and Temptations in Law. // *The Literature*, Year XIX, 2025, Issue 33. Sofia: Univerisity Press “St. Kliment Ohridski”. (In Bulgarian)

Сирените

Ако въобще има място в правото за сирените, кои биха могли да бъдат те? Може би сирените в правото са ищците и молителите в съдебните производства, отправящи своите искания към закона за право, което не съществува преди самото му извикване. Страните, които отвлечат правото в посоката на собствените си интереси. Но дори и най-внимателно украсените с реторика искове трудно наподобяват омайващи музикални произведения. Или пък сирените в правото са съдиите, които, решавайки конкретни казуси, създават прецеденти и по този начин поставят онези първи решения, които увличат техните колеги и създават нови течения в иначе спокойното и подредено „море“ на правото. Но дори и най-убедително мотивираните с интерпретация на закона съдебни решения трудно се превръщат в теоретични партитури на правото.

Защо това е така? Може би защото в „раздаването“ на правото участват юристи с различни роли (съдии, прокурори, следователи, адвокати, юрисконсулти), които взаимно се контролират, а самите те усещат и често неодобрителния поглед на една втора категория юристи, които не участват в съдебния процес, но претендират да бъдат водещ субект в дефинирането на самото право. Това, разбира се, са теоретиците на правото – онези юристи, които говорят от името и в името на правото, без да представляват страни в конкретен съдебен спор. Юристи без довереници. Вместо съдебни решения тези юристи пишат научни текстове. Рефлексията за правото, най-често формулирана като укор към съдебната практика, живее във формата на истина за самото право. Теорията прави всичко възможно да няма сирени в правото, но всички ние трябва да внимаваме дали не е крадец онзи, който вика „Дръжте крадеца!“.

Теорията обича да произвежда право, като го съзерцава. Това може би е и причината да се опитва да маргинализира и да държи в непрекъснат теоретичен захват случващото се в съдебната практика, а когато не успява – просто да я изключва

от полето на правото като мрежа от задънени улици. Именно в съдебната практика се проявяват ексцентричностите и чудатостите на правото – главни участници в „естествения подбор“ на възможни интерпретации и смисли на текстовете на закона. Подобен подбор, разбира се, може да бъде наблюдаван и в самата правна наука, но там залогът не е решаването на един действителен правен спор, а утвърждаването на престижа, името и правотата на конкретен учен, макар и формулиран като „Истината“ за правото. Кой от двата залога е по-силен: справедливото решаване на поредния действителен правен спор като провокация към реда (казус) или постигането на крайната истина за правото като система от правила (теория)?

Може би отговорът го дава Витгенщайн: „едно правило е своето приложение“ (Жижек/Zhizhek 2010: 332). А в приложението си правото непрекъснато се измества, като водеща роля за това изместване (паралакс) има гледната точка, през която се извършва наблюдението или четенето на правото. Особено важни за това конститутивно изместване на правото са гледните точки, които се групират около определена професионална роля на юристите. Така например гледната точка на съдията, който трябва да даде винаги едно и същото „Право“ по всеки различен казус, се различава от тази на адвоката, който чете правото през перспективата на защитата на клиента. Тъй като ангажиментът на съдията и ангажиментът на адвоката към правото са различни, те виждат различни страни на правото, което съществува като разлика („минимална разлика“ по терминологията на Жижек) между видяното от тези специфични гледни точки. Паралаксът е видимото изместване на положението на един наблюдаван обект, дължащо се на неговото наблюдение от две различни точки.

Паралаксът всъщност е основната движеща сила в съдебния процес и определя облика на всеки съдебен спор. Правото в съдебния процес може да бъде видяно не като припокриващото се зрително поле на участниците в спора (консенсусното виждане за правото), тъй като наличието на такова най-вероятно би

възпрепятствало възникването на спора, а като разликата между това, което всеки от тях вижда от правото (конкуриращо се виждане за правото), проучването на която разлика е основната задача на съда. Начинът, по който съдът работи с тази разлика, е специфичното прилагане на правото в случаите, когато фикцията за неговото еднозначно прочитане е отхвърлена. Когато няма спор за съдържанието на правото или по-точно: когато спорът относно съдържанието му не е достатъчно интензивен, за да обуслови възникването на официален (институционален) спор, правото остава невидимо. Тази невидимост, разбира се, е привидна, но е и силно успокояваща: тя носи успокоение, че имаме съгласие за това, което изискват от нас законите. Този спокоен домейн на „безспорното“ право обаче не ни казва почти нищо за правото. В спокойствието не можем да видим същността на правото, а единствено временния ефект от постигнатото споразумение за еднозначност. Вътрешната динамика на правото – това, което го прави „право“, е резултат от спора за неговото съдържание.

Оспорването на съдържанието на правото е самото право. То е и причината за съществуването на съдебния процес, който се подчинява на специални (процесуални) правила, целящи да гарантират паралаксното търсене на правото. Залогът на справедливото решение е именно осигуряването на възможността за поредица от несъвпадащи измествания (интерпретации) в самото право. В този смисъл правото на защита или правото на съдебен процес е първото право. Без него правото е невъзможно, а с него Правото е невъзможно. Именно в своето несъвпадение правото (трудно е да „изключим“ неговото единствено число, тъй като то е част от неговия имидж) открива пространствата на съдебния процес, в който правото става възможно (като непрекъснато усилие), въпреки че не е възможно (като краен резултат). Този парадокс на правото изтощава всеки „правоверен“ юрист, тъй като противоречи на едно от най-големите „предизборни“ обещания на всяко законодателство: че то въвежда ясен и категоричен ред, зад който ще застане държавата с цялата си сила. Но яснотата свършва там, където започва правният спор.

Изпълнимостта на обещанието зависи от готовността за спор. И точно тук възниква антагонизмът между теорията на правото и съдебната практика.

Шумът на съдебната зала е първичен и предхожда тишината като условие за възможност на правната теория: „Първичният факт не е Тишината (в очакване да бъде нарушена от божественото Слово), а Шумът, обърканото мърморене на реалното, в което все още няма никакво разграничение между фигура и фон. Първият творчески акт следователно е *да сътвориш тишина* – не тишината е нарушена, а самата тишина нарушава, прекъсва непрекъснатия брътвеж на Реалното, като така отваря пролука, в която могат да бъдат изречени слова. Няма истински говор без този фон на тишината: както е знаел Хайдегер, всеки говор отговаря на „звука на тишината“. Необходима е тежка работа, за да се създаде тишина, да се очертае нейното място по начин, по който една ваза създава своята централна празнота“ (Жижек/ Zhizhek 2010: 314). Теорията, подобно на вазата, създава една „централна празнина“, около която организира реда в самото право и правото като ред, след като преодолее съпротивите на съдебния шум. Това обяснява и нейния антагонизъм спрямо случващото се в съдебните зали и съдебните решения. Този първичен шум на съдебните спорове трябва да бъде преустановен, ако юристите искат да отхвърлят обвиненията в юридическа какофония. „Непрекъснатият брътвеж на реалното“ са всички опити за правораздаване, при което се търсят решения, подчинени на един невъзможен универсален модел за справедливост.

Теоретиците се опитват само да съзерцават правото, като изключват „звука“ на съдебната практика, който ни отклонява от Пътя на правото – път, който без теорията рискува да се разпадне на многобройни, разбягващи си и непрекъснато променящи се пътеки. Всяка теория е опит за конституиране на Право, за колонизиране на съдебната практика чрез подреждането на съдебните решения в стройни редици. Според теорията практиката трябва само да се подчинява. И все пак теорията не може да пренебрегне изцяло случващото се в съдебната практика,

освен ако не иска сама да се маргинализира в собствения си поучителен жест на самоизключващо се превъзходство. Самият учен трябва да се научи да чете съдебните решения, без да ги чува като опасни и мамещи го сирени. Маменето в съдебната практика като свързано с конкретното от шума на залата в правото всъщност не е опасно¹. Практикуването на правото може да бъде и процес по деконструиране на поне част от неговите дефанзивни илюзии. Струва ми се, че именно теоретиците на правото трябва да са тези, които имат смелостта да допуснат и да обсъдят възможността обектът на техните съзрения да не съществува. Или поне да не съществува като „обект на съзерцание“. В практиката на правото няма място за съзерцателен нарцисизъм. Трябва да се научим да виждаме и онова, за което пеят сирените.

Но съдебният процес не е спорт, той не е състезание между различните страни, което се реферира от съд. Победата в съдебното решение е преди всичко за правото като усилие. Изпразването на съдебния процес от процесуални действия е всъщност процес по дематериализация на правото. Процесуалният трик на преклузията, който осигурява възможността на едно съдебно дело да приключи въпреки бездействието на страните: ако в посочения от закона или от съда срок действието не бъде извършено, съдът продължава напред към решението, има за цел да прекрати, но само временно, висящността на въпроса „Що е правото?“. На този въпрос трябва да бъде отговорено своевременно само в рамките на конкретния спор, но в (без)крайна сметка окончателното съдебно решение на казуса е само част от (не)прекъснатата протяжност на правото. Всяко съдебно решение се опитва да запълни генеративната празнота, съществуваща не просто като отворена врата към пространствата на Закона, но и като своеобразна „черна дупка“² във вселената на

¹ То дори може и да е полезно, ако поне за миг ни отвлича от факултета на големия Друг.

² При разграничението между „липса“ и „дупка“ Жижек се позовава на Жак-Ален Милер: „липсата е пространствена, обозначава празнота в рамките

правото. Съдебната практика кръжи около един (?) непостижим център, като при това си движение описва различни траектории на възможни смисли на закона. Това, което прави изместванията между тези траектории определяща част от правото като човешко взаимодействие, устремено към реда и справедливостта, не е „чистата“ (дори и когато е „добра“) воля на съдията, а опитът му да се придържа заедно с другите участници в процеса (прокурора, адвокатите и юрисконсултите на страните и др.) към споделения, макар и невъзможен стремеж към (несъществуващия) център.

За разлика от съдията, правото, подобно на адвоката, може да загуби делото. Най-честият случай е превръщането на спора за правото в самоцелно състезание, търсенето на победа „на всяка цена“ и неспособността да „видиш“ като видно от другите участници в процеса това, което всъщност не виждаш от своята позиция. Докато не видиш позицията си, не виждаш и правото. Най-трудна в това отношение е ролята на съдията, в която се отрича всяка позиция, различна от позицията на самото Право. Това всъщност е най-подвеждащата позиция, чието собствено въображаемо е най-дълбоко и съвсем съзнателно скрито, но чието уклончиво признаване е условие за справедливостта на съда. Законът има шанс, докато не е субстанциално ясен, окончателно и веднъж завинаги предопределен през погледа на доминиращия съдия. Докато остава част от едно съвместно усилие, съдебното решение е част от автентичния живот на правото. Краят на правото настъпва, когато прогоним колебанието. Именно колебанието за правото, разбирано като кръжено около един несъществуващ като пространство център, е конституиращото безпокойство за всеки искрено търсещ истината юрист. То може би е и най-важното морално изискване към добрия съдия. Макар и да е невъзможно, това изискване е повече от необходимо.

на определено пространство, докато дупката е по-радикална, тя обозначава точката, в която този пространствен порядък се разпада“ (Жижек/Zhizhek 2010: 130).

Одисей

Трагедията на „генеричния съдия“ Филоктет, наследил Империята на правото от митологичния Херкулес, е тясно свързана с неговата рана – „раната, която не оздравява и не ни позволява да умрем“ (Жижек/Zhizhek 2010: 241). Ако за всеки един от нас е вярно твърдението, че „законът, който някак устоява, без напълно да съществува“, ни прави „виновни, без самите да знаем в какво сме виновни“ (Жижек/Zhizhek 2010: 241), то в още по-осезаема степен е вярно за съдията, който трябва да даде и приложи правото. Ако поначало страните са виновни пред правото, то в крайна сметка съдията поема отговорността, а с нея и вината за самото право. Единствената стратегия, която може да облекчи тази незарастваща, но и несмъртоносна рана, е споделянето на правото, признаването на неговия интерсубективен характер.

Професионалната етика на юристите започва с осъзнаването на тяхната взаимозависимост и с признаването на правото като интерсубективно усилие.³ Това изисква не простото демонстриране на реципрочно уважение между колеги, а непрекъснато взаимно опосредяване при представянето на правото, което да направи видими конститутивните измествания в процеса на неговото ставане. Правото не е ретроспективно – разкриващо се в своята истина „отзад напред“, т.е. от гледна точка на вече влязлото в сила съдебно решение („Това е правото, което търсихме!“). То всъщност е интерсубективно и като такова то е изначално перспективно („Правото може да бъде и това, и това, и това, и..., като именно това е правото“). Всяко влязло в сила съдебно решение, е само временно преустановяване на правото до момента, в който фактите отново ще са компрометирали пределите на силата на присъдено нещо на постановеното реше-

³ „Самото движение на „изгубване“ (на изгубване на нравствената субстанция) открива пространство за етическа работа на опосредяването, единствено която може да породи решението. Така загубата не е възстановена, а е напълно утвърдена като освобождаваща, като позитивно отваряне“ (Жижек/Zhizhek 2010: 263).

ние. Съдебното решение е временно привилегирован и винаги частичен разказ за правото, който се опитва да посочи като свой разказвач самото Право. Правото обаче не е разказвачът (съдията), то е множествеността зад възможните разкази. Правото отново и отново, благодарение на усилията на юристите⁴, се актуализира в своята множественост, подкрепено от мита за своето единство. В тази динамика на правото действат непрекъснати процеси по себеотлагане, които не позволяват на правото окончателно да съвпадне със себе си. Загадката на Сфинкса: „Кое е това същество, което сутрин върви на четири крака, денем – на два, а вечер – на три?“ задушава всеки съдия в неговото желание за самосъхранение, но умният юрист знае, че отговорът е: „Правото. Защото то никога не стои само на един крак“. Правото никога не е само едно.⁵

За да отговорим на юридическата загадка на Сфингата, нека разгледаме едно от приключенията на Одисей, описано от Омир в Дванадесетата песен на „Одисей“⁶. Приключението със сирените. За силата на тяхната песен Одисей е предупреден още от Кирка, която му дава следния съвет:

⁴ Възможен паралел е този с даденото от Жижек описание на източното православие: „В източното православие имаме субстанциалното единство на текста и тялото на вярващите, поради което се позволява на вярващите да интерпретират свещения Текст, Текстът продължава и живее в тях, той не е извън живата история като освободен от нея стандарт или модел – субстанцията на религиозния живот и самата християнска общност“ (Жижек/Zhizhek 2010: 379). И макар съдиите да не смятат себе си за вярващи, а общността на юристите да е значително по-незабележима в сравнение с тази на християните, аналогията може да разкрие някои важни, но непризнати особености на правораздаването.

⁵ Под прицел в правото е законът, но истински значимата цел всъщност е справедливостта. Споделянето на тази цел обаче не води до снемане на антагонизма и специфичността в позициите на различните юридически роли. Консенсусът в практикуването на правото винаги е подозрителен. Правото е преди всичко игра на разногласия. Това е достатъчна причина смъртното наказание да бъде премахнато: за да разкрие собствената си процесуалност като игра, правото не трябва да бъде игра на живот и смърт.

⁶ Цитатите по-долу са от Омир/Omir 2009.

Но ти, преди да преплаващ край тях, да затъкнеш със сладък
восък ушите на твоите другари, от тях да не може
никой да чуе гласа им, а ти да ги слушаш по воля.
Но за ръце и нозе да те вържат на бързия кораб
с върви о мачтата прав и така омотан да останеш,
докато двете сирени със звучния глас те омайват.
А ако почнеш да молиш или повеляваш да снемат
твоите другари възтата, те по-силно нека ги стягат.
След като твоите хора отминат сирените вече,
повече няма съвети на тебе да дават по кой път
кораба да направляваш.

А ето и разказа на самия Одисей:

И запяха сирените звънко:

„Тук, Одисее възпяван, тук, гордост велика ахейска,
кораба спри, песента и на двете ни слушай омаян.
Никой край нас не минава на кораба свой черноборден,
без сладкозвучния глас от лъките ни цветни да чуе,
но насладен у дома се завръща и мъдрост научил.
Знаем ний всичко, което в полята край Троя аргейци,
още троянци търпяха по волята на боговете.
Знаем навред що се върши по тази земя многодарна.“

На този зов на сирените реагират единствено веждите на Одисей:

Мамеше техният глас благозвучен. Сърцето да слуша
жаждаше. *С веждите знак заповеден дадох веднага
да ме развържат* [к. мой, С. С]. Но всички налегнаха здраво веслата.
А Еврилох с Перимед от местата се дигнаха бързо,
по-здраво да ме завържат и с още по-здрави вериги.
Корабът щом се изплъзна от двете сирени далече
и не долиташе вече дотам нито глас, нито песен,
моите мили другари извадиха мекия восък,
който им втиках в ушите, и магнаха моите върви.

Какво всъщност се случва и как тези редове могат да бъдат прочетени във връзка с правото? Къде се произвежда и кой управлява доставките на „сладкия восък“ в ушите на юриста? Как

гласът на изкушението от музика се превръща в пантомима? Какво ни казва фактът, че само Одисей чува песента на сирените, без това да е акт на самоунищожение, тъй като предварително подготвя това „опасно“ слушане? Нима песента на сирените не е за всички юристи, а само за най-подготвените водачи, лидерите, тези, които управляват кораба по неговия път, т.е. точно тези, които са най-важната цел на сирените, тъй като от тях зависи решението за това накъде да тръгне корабът? Какво се случва, докато Одисей слуша сирените: разрушителният ефект (загубване на правото в литературата) е предотвратен, но има ли генеративен ефект (зарезждане на юриста с литература)?

Одисей отново е Адвокатът⁷, който знае как да използва литературата, без да се самоунищожи и без да се отклони от правото. Одисей има своите верни другари Еврилох и Перимед, които при всяка „литературна“ слабост слагат още по-здрави вериги. Веригите обаче не пречат на Одисей да чуе песента на сирените. Подобно на Дарвин, Одисей „има вкус към ексцентричностите и чудатостите на природата, дори понякога към глупостта ѝ. Той търси маргиналното, разваленото, за да подкрепи аргумента си за естествения подбор... Може да се каже, че природата се наслаждава на натрупването на противоречия... Интересът на Дарвин е воден именно от дисхармониите“⁸. Одисей разбира, че сирените са „ексцентричност и чудатости“, които предизвикват дисхармонии. Техните песни не трябва да бъдат чувани, но не могат и да не бъдат слушани. Моряците не

⁷ Да си спомним за преобличането му като Херкулес във „Филоктет“ на Софокъл. Вж. по-подробно Ставру/Stavru 2020: 101–120, където се предлага прочит на „Филоктет“ на Софокъл, при който „адвокатите“ Одисей и Нептолем олицетворяват двата възможни подхода за убеждаване на „съдията“ Филоктет. И двата се оказват неуспешни, което налага в крайна сметка „намесата на Херкулес“ – абсолютния авторитет за Филоктет. Въпросът обаче е дали тази намеса не е всъщност представление на самия Одисей, който се преоблича като Херкулес, за да измами и в крайна сметка да убеди Филоктет.

⁸ Вж. Campbell 2001: 27, цитиран по превода на Еньо Стоянов в: Жижек/Zhizhek 2010: 334.

трябва да се поддават на въздействието на красивите чудатости на морето, но техният капитан има своя привилегирован достъп до тези ексцентрични изкушения.

Ако се отдадем на песента на сирените, правото – като завръщане у дома (търсене на справедливостта), ще умре и ще бъде окончателно загубено. Ако обаче изключим звука на песента им, правото – като пътешествие в едно необятно море (кръжено около истината), в някакъв смисъл вече е мъртво. Одисей разбира тази антиномия и я решава, като... чете художествена литература. Той слуша песента на сирените, но предпазен от оковите на своето целомъдрие. Неговата хитрост⁹ е в изключването на автоматичната връзка между познание и действие. Той влиза в режим на „не-право“, за да може да се наслади на песента на сирените, без да рискува съдбата на своя екипаж. В крайна сметка това негово естетическо наслаждение може да доведе до края на сирените, тъй като е съществувало пророчество, според което, ако дори и само един кораб успее да премине покрай сирените, устоявайки на омайните им песни, те ще умрат и ще изчезнат от океаните. Разомагьосването на правото е необходим жест на рационалността, но пусти са океаните и моретата, в които липсва магичността на сирените. Няма да допуснем сирени в правото, но поне може да им се радваме в литературата. Сирени в самото право е опасна недомислица, една върната от адресата сублимация, която може да разруши твърде важни илюзии.

Орфей

По-различна е стратегията на Орфей, описана в „Аргонавтика“ на Аполоний Родоски. Като един от аргонавтите, вече връщащи

⁹ За хитростта като средството на Аза да устои в приключенията, да се унижава, за да се запази“, вж. Хорксаймер, Адорно/Horksaymer, Adorno 1999: 70. Хитростта на Одисей е част от „раздвояването“ на субекта, който е „принуден да насилва природата в себе си, както и тази отвън“ (пак там, под линия). Тя е част от „Азът, който непрестанно принуждава себе си“ (с. 78) – особено видимо в разказа за сирените (с. 82–83).

се от Колхида и носещи със себе си Медея и Златното руно, Орфей осигурява друг тип победа над сирените. Той прави състезание с тях. Като син на Аполон може да си го позволи, без да бъде обвинен в хюбрис. С гласа си и със своята лира Орфей засвирва толкова звучно, че заглушава песента на сирените. Никой от героите¹⁰ не чува гласа на сирените и така те преминават покрай острова безопасно. Ако екипажът на Одисей е разчитал на непроницаемостта на въска¹¹, то спътниците на Орфей са запълнили ушите си със звуците на една облагородяваща музика: „чуват моряците само как струните тътнат, не песента – и надви над гласа на девойките с лина“ (Родоски/Rodoski 2023: 15). Песента на сирените, която ни отнема контрола върху нашите действия, е победена от също толкова красивата и очарователна, но дори още по-силна, музика на Орфей, която опитомява дивото и връща субектността на хората.¹² Омаята на забравата е излекувана от еликсира на облагородяването. Ако песента на сирените преследва егоистични цели, то мелодията на Орфей е инструмент за морално въздействие и за духовно издигане. С музиката си той предизвиква доброта и съчувствие у тези, които я чуват, демонстрирайки как изкуството може да подрежда шума и да променя моралните нагласи.

Друг е въпросът дали между Орфей и сирените има истинско надпяване, или това, което прави Орфей, е просто успешен опит да заглуши сирените: удряйки с все сила по инструмента си по начин, при който никой не може да чуе песента на сирените? И кое в такъв случай е шумът: гибелният призив на сирените („сът сладостна песен омайваха своите жертви“) или

¹⁰ С изключение на „смелия Бутес“ – атински благородник, брат на Ерехтей, Прокна и Филомела (Родоски/Rodoski 2023: 15).

¹¹ „Сладкият въск“ в ушите на неговите другари му позволява да слуша сирените „на воля“. Вж. Омир, Одисея..., където преводът е „по воля“.

¹² Победата на Орфей „разомагьосва“ Омировата версия за сирените, като преинтерпретира тяхното поражение от провал в резултат на извършена хитрост (Одисей) в загуба в резултат на проведено състезание (Орфей). За преинтерпретативната сила на текста на Аполоний Родоски спрямо този на Омир, вж. подробно Андре/Andre 2023: 14.

„удрянето“ на Орфей („струните с пръсти ударил на своята лира бистонска“)? Най-вероятно звукът, който надделее, ще определи другото като шум, въпреки че е възможно самият „победител“ да се е „родил“ като шум, за да заглуши песента, която е била първа. Така може да се окаже, че „шумът“ на сирените е заглушената песен, а „песента“ на Орфей е просто успешен шум. Орфей се е опитал да отговори с шум на шума и е успял, но дали е успял да изпее песен?

Възможно ли¹³ е Орфей при аргонавтите да е „преоблеченият“¹⁴ Одисей, който, вече (пасивно) чул песента на сирените, решава (активно) да им се противопостави в своеобразно надпяване? Не се ли оказва всъщност, че Орфей-Одисей е най-силната сред сирените – тази, която вече е сред моряците и успешно ги води напред, където отново ги очаква онова, което ги очаква и на острова на сирените...: смъртта? Възможно ли е интегрирането на силата на литературата в самия генеративен център на правото именно чрез силата на музиката? Как да различаваме „добрата“ от „лошата“ музика или, ако следваме въпросите на Киркегор: възможна ли е естетика след етиката? Сирените ни подсказват, че съмнението е присъщо не само на „лошата“ естетика (естетиката, която не е достатъчно силна във въздействието си, за да изключи всякакво колебание), но и за „добрата“ етика (етиката, която е достатъчно слаба, за да включи в себе си своето колебание). Подобно на съдията (Филоктет-Херкулес), адвокатът (Одисей-Орфей) има своите колебания и съмнения, макар и те да възникват не когато той „дава“ единственото право (такава е задачата на съда), а когато изпълнява една от многото си различни юридически речи (каквато е задачата на адвоката). Съдията се съмнява в Едното. Адвокатът се

¹³ Макар и това да противоречи на хронологията на древногръцката митология, тъй като Орфей е едно поколение преди Одисей. Възможно е обаче Одисей да е надхитрил и времето.

¹⁴ Както при „Филоктет“ Херкулес е преоблеченият Одисей. За тази възможност вж. Roisman 2005: 110. В подкрепа на тази възможност вж. също Спасова/Spasova 2024: 74.

съмнява в множествеността. И най-хитрият адвокат (Одисей) не може да излекува незарастващата рана на съдийското съмнение в Едното (Филоктет). И най-добрият адвокат (Орфей) не може да изключи изцяло и окончателно господството на реда (Херкулес).

Ако с гласа си сирените разтварят моралния субект и сеят смърт, то с лирата си Орфей омилостивява дори Хадес и неговата съпруга Персефона – повелителите на царството на мъртвите. Но на излизането си от това царство, следван от сянката на своята любима Евридика, Орфей в крайна сметка се поддава на зов толкова силен, колкото и този на сирените. Подобно на моряците, които оставят своя път и тръгват към острова на сирените, омагьосани от тяхната песен, Орфей е неустойчиво примамен от съмнението и се обръща, за да види дали Евридика го следва. С този жест на съмнение той слага край на господството на музиката над реда, олицетворен от неизбежността на смъртта. Светът на живите не успява да си върне Евридика, не защото това по правило е невъзможно (т.е. не поради ограничение на етическото), а защото ексцесът на музиката в крайна сметка бива победен от реда, изкован от словото (а поради ограничение на естетическото). Със силно емоционалната си музика Орфей успява да сведе целия ред в подземния свят до едно-единствено правило: да не се обръща към Евридика, докато не стигнат горната земя. Но музиката не може да му помогне срещу неговото вътрешно съмнение дали наистина Хадес ще изпълни тяхната уговорка. Съмнението в юридическата сила на дадената дума заличава омайващия ефект на всяка, дори и на най-магическата музика, която е направила даването на тази дума възможно. Моментът на обръщане назад е моментът, в който Орфей окончателно побеждава сирените, но той е и моментът, в който Орфей окончателно загубва своята любима Евридика.

И макар Жак Атали да смята, че Орфей е победил сирените, разглеждани като отрицателен символ на властта, контролиращ желанията ни, чрез шум, всъщност сирените са тези, които могат да разколебаят властта (Attali 2009). За Атали шу-

мът представлява нарушение на нормите и създаване на нови възможности, което контрастира на контролиращата и манипулативната роля на музиката, представена в образа на сирените. Всъщност новите възможности се създават предимно от сирени, като опитите на хората да се удържат пред техния повик, са в основата на множество иновации.¹⁵ Сирените не са в състояние да създадат ред и да установят власт, тъй като всички субекти при тях са окончателно мъртви. Тяхната песен е твърде силна, за да остане каквато и да е било нужда от право. Не може да съществува право там, където всичко е самоизпълняваща се заповед. От Шопенхауер и Ницше знаем, че музиката е чиста воля, а в правото трябва да се балансират интереси, т.е. волята не трябва да е толкова „чиста“.

Музиката е тази, която суспендира реда в царството с най-неумолимите правила: царството на мъртвите. Песента е напълно достатъчна като причина непреклонният Харон да наруши закона на реката Стикс, според който през нея преминават само душите на мъртвите. Омаяно от песента е и кучето Цербер, стоящо на входа на подземния свят. Харон и Цербер не могат да се противопоставят на музиката. Тя е отвъд сезиращата сила на всеки иск. Музиката нарушава реда на природата, като преодолява нейните закони. Музиката проваля и съдебния процес, като превръща участниците в пленени слушатели. Животни и дървета мирно следват Орфей, Хадес и Персефона се договарят с него, приемайки условията му. Редът отстъпва пред музиката, но в крайна сметка – рано или късно, той е обречен да се за-

¹⁵ Достатъчно е да си припомним колко иновации са създадени именно в движението по „хлъзгавия склон“. Имам предвид етическия аргумент за „наклонената плоскост“ (slippery slope), според който една малка първоначална стъпка или действие може да доведе до серия от свързани събития, които в крайна сметка водят до значително и често нежелано последствие. Приемането на едно незначително действие неизбежно ще доведе до последващи действия, които ще имат по-сериозни и често негативни последици, като този процес е труден за спиране, ако веднъж вече е бил започнат. Затова: никога не започвайте да слушате сирените. Направите ли го, губите свободата си, привлечени от създаденото от песента им притегляне.

върне. Редът се завръща благодарение на съмнението. Евридика ще остане в подземното царство, защото за разлика от Авраам, Орфей се е усъмнил. Законите ще влязат отново в сила, защото разговорът за съдържанието им няма край. Музиката, подобно на извънредното положение, може да отмени реда, но тя е и тази, която може да покаже неговото основание: защото що за царство е царството на мъртвите без смъртта? Победата на музиката, на „чистата“ воля, е не просто опасна победа (редът на песента не може да бъде нарушен), тя е и невъзможна победа (ефектът на всяка музика се прекъсва от съмнението в настъпилото след нея мълчание).

В потрепващата вежда на Одисей има много повече съмнение, отколкото в мустака на Ницше. Пращлавянската дума, от която произлиза коренът на думата „вежди“, означава „свързвам“ или „връзвам“ – веждите, които свързват различните части на лицето и го „завръзват“ като консолидиран субект на действие, са използвани от Омир като знак за развързване, за реактивиране, за връщане на онази свобода, която може да бъде пагубна за същия този субект, който удържа себе си в здравите вериги. Онова, което „връзва“ лицето, се опитва да развърже тялото. В отправения назад поглед на Орфей се чете ужас, подобен на този, който може да видим на лицето на Авраам в мига преди окончателно да повярва в своя Бог. Това съмнение, този ужас са конститутивни за съдебната практика, в която юристи с различни роли, благодарение на колебанието си, решават относно смисъла на закона. Но в движението на веждите може да има и много повече от подкана. Веждите участват и в жеста на намигването, при което макар и основно да е движението на клепача, веждата често се повдига и леко се свива по време. Нещо повече, повдигането или движението на веждата може да подсили изразителността на намигването. Одисей може да заповядва с вежди, но може и да намига с тях.

Морето

Позволете ми да направя още една алегория. И тъй като сирените са генетично свързани с морето, нека морето да бъде в основата ѝ. Правото, подобно на вълната, се разбива и губи своето единство, когато връхлети върху скалите на фактите, дори и когато те са предварително подредени (квалифицирани) като симетрични бунни и безобидни камъчета. В тези моменти морето се разпръсква в стотици хиляди дребни капки: правото се прилага ризоматично, разперило своя обхват във всякакви посоки. Именно в движенията на тези капки се образуват пространствата на съдебната практика. Колкото по-голяма е силата на вълната (правото), толкова по-сериозна е съпротивата на брега (фактите): толкова повече на брой са капките (съдебните решения) и толкова по-голямо е пространството, което те покриват (съдебната практика). Една вълна, ако има в себе си сила, няма да застине в поливна система. Фактите в повечето случаи са камъни и скали, а не градини. Само далечният край на морето изглежда като хоризонт (теория на правото), брегът е място на объркващи партикуларизми: разбиващи се вълни, капки и песъчинки.

В тази алегория може да бъде очертана една митологична структура, използваща сравнението на правото и морето, в която се обособяват три ключови топоса: свободното море, острова на сирените и брега.

От една страна, в митологичния център на Правото стои мистериозният Моби Дик. Това е тайната на откритото море, изследвана от трансцедентната обща теория за едното право. Има нещо в центъра на правото, което олицетворява неговата безкрайна мощ и непоклатимо единство. Моби Дик е онова *arche*, от който се нуждае всеки юрист, за да спи спокойно през нощта. Той е тайна за същността на Правото, която никой никога няма да разкрие напълно, но налудничавият интерес към нея може да доведе до самоунищожение. И все пак тя е добра цел: цел, която мотивира и ни кара да правим страхотни жертви, които не са само наши, но и на тези, които са с нас.

От друга страна, в покрайнините на морето и в близост до сушата се разтваря пъстра пелерината от капки, разпръскващи се около фактите. Това е иманентната динамика на съдебната практика, в чиито лабиринти може да се загуби всяка теория за правото. Има неща в краищата на правото, които нарушават сакралната идея за неговата единност и го представят като една непрекъсната променяща се множественост. На брега Моби Дик се превръща (уви – не в китоловна мас, а) в морска пяна. Нека не забравяме, че именно в морската пяна е родното място на богинята на външната красота Афродита, а връзката между сирените и русалките може лесно да бъде уловена.

И да, между Моби Дик и Афродита стоят (не един, а много) острови, населени със сирени: образни модели и литературни метафори, помагачи на юристите да се справят с предизвикателствата на правото. Песните на сирените могат да бъдат разгледани като жест към естетическото, като опит за разхубавяване на реда чрез разбиране на неговата в крайна сметка невъзможност: никое пътешествие на символното слово не е докрай успешно, но може да бъде отчасти разбрано чрез красотата на музиката. Сирените ни отвличат от целта, която може да е да намерим Моби Дик или пък да се завърнем у Дома, но красотата на техните песни правят поносимо пътуването, което така или иначе никога не свършва. Нещо повече, песните на сирените са не просто временно облекчение от изнурителното усилие на морското пътешествие, но те са и онова в него, което предупреждава за границите на логическото и неспособността му да оцелее без магическото. Посейдон не би убил Моби Дик, но той не би заглушил и песента на сирените, не би заличил и морската пяна. Борбата за монотонността на морето е етически жест, но той не трябва да отрича естетическия залог на реда.

Капитан Ахав – героят на Мелвил от „Моби Дик“, се държи преди всичко като... (развързан) етик. Той вижда в Моби Дик олицетворението на първичното Зло, което трябва да бъде унищожено на всяка цена. Тази негова „етическа“ страст го погубва, а заедно с него загива и цялата общност: екипажът на кораба,

който той води и за който отговаря. Капитанът Одисей – героят на Омир от „Одисея“, си позволява да бъде и... (вързан) естет. Той слуша песента на сирените, като за целта предварително е обезсилил действеността на своето желание: той е завързан във вериги от своите другари, на които е дал инструкции да не му позволят каквото и да било своеволие. „Естетическата“ наслада обогатява пътешествието на Одисей към Дома, като предприетите от него мерки спасяват не само него, но и екипажа на кораба му. Или етическо усилие, или естетическа наслада. За разлика от вектора на Киркегоровото „или–или“ (Киркегор/Kirkegor 2009), посоката на движение при Одисей е целенасочено преобърната: колкото повече напускаме центъра на морето – ако приемем, че всяка правна теория трябва да започне от там, толкова повече се отдалечаваме от първото „или“ (моралният залог на единното право, което настоява върху поддържане на илюзията за неговата консистентност) и се приближаваме към второто „или“ (естетическата множественост на съдебната практика, която като че ли свидетелства за непрекъснатия провал на правото да остане самото себе си). И това движение не е задължително движение на деградация.

Ако вярваме на Киркегор, че етическото може да съхрани естетическото, то нека видим и примера на Одисей, който успява да съхрани етическото в самото естетическо. Одисей е този, който може да разбере Ахав. Обратното е доста по-трудно, ако изобщо е възможно. Одисей разбира необходимостта от това да бъде завързан за мачтата, и разчита на това, че тя ще устои на желанието му, докато Ахав няма слуха на Одисей, а и въобще няма желание да слуша красивата песен на сирените. За Ахав всичко е само отмъщение. За Одисей има място и за наслада. Теорията за откритото море има своето етическо очарование, но и островът на сирените не трябва да бъде подценяван в своя естетически прагматизъм. Завързаният Одисей не е последвал сирените, но е запазил техния образ в своята Одисея. Благодарение на това сирените са станали толкова митични, колкото и самият Моби Дик. Те продължават да „живеят“, но единствено

в литературата за правото – там, където малко юристи гледат със сериозния поглед на своя професионализъм. Все пак всички други от екипажа на Одисей са били с въсък в ушите. Неписаното правило и до днес изисква юристите да си носят този въсък в ушите винаги, когато влизат в съдебна зала.

Връзката между Ахав и Одисей привлича вниманието на Морис Бланшо, който, сравнявайки двамата герои, посочва следното: „Одисей донякъде е дочувал онова, което Ахав е виждал, но той се е държал правилно, докато е чувал, докато Ахав се е погубил в образа. Това ще рече, че единият се е отказал от метаморфозата, в която другият е проникнал и изчезнал. След изпитанието Одисей се оказва отново такъв, какъвто си е бил, а светът се оказва може би по-беден, но по-здрав и по-сигурен. Ахав не преоткрива себе си и за самия Мелвил светът непрестанно заплашва да пропадне в това пространство без свят, към което го привлича очароваността от един-единствен образ“ (Бланшо/Blansho 2007: 14–15). Така в предлаганата от мен интерпретация „етикът“ Ахав, като човек на действието, „избира“ сирените и пропада в техния свят. За разлика от него „естетът“ Одисей, като човек на мисленето, прозира прагматичната полза от песента на сирените и предлага техния разказ в нашия свят. В този смисъл съм напълно съгласен с казаното от Бланшо: „Одисей е имал нуждата да изживее събитието и да го надживее, за да стане Омир, който го разказва“ (Бланшо/Blansho 2007: 19). Предлаганата от мен интерпретация отхвърля обвинението на Брехт за хитростта на Одисей, която според него обезсмисля песента на сирените: „кой – освен Одисей – може да ни каже, че сирените действително са пеели при вида на завързания мъж? Наистина ли тези могъщи и обиграни жени са пропилявали изкуството си за хора, които не разполагат със свободата да се движат? Това ли е същността на изкуството?“ (Брехт/Brecht 2023: 11)¹⁶. Хитростта на Одисей е хитростта на

¹⁶ В „Мълчанието на сирените“ Кафка нарича хитростите на Одисей „прийомчета“, на които сирените успешно противопоставят своето мълчание (Кафка/Kafka 1993: 92).

разказа, който улавя песента на сирените завинаги и я пренася през хилядолетията. Така разказът на „хитреца“ Одисей се оказва генеративен в много по-голяма степен в сравнение с лудостта на „моралиста“ Ахав. Ахав, който гони „злото“ (Моби Дик), не успява да го хване дори и за миг. Одисей, който се наслаждава на „опасността“ (сирените), успява да увековечи не само сирените, но и своето удоволствие.

Сирените ни отклоняват от път, който всъщност не съществува. Никое море няма за своя цел единствено бреговете си. Пътят на сирените е провокация срещу въобразената инфраструктура на правото. Не е ли вярното всъщност това, че всички магистрали в морето са фикционални, само сирените са реални. Можем да играем сериозно и ангажирано играта на правото, но трябва ли изцяло да забравяме за нейния игрови характер? Може би именно в гласа на сирените живее призивът към справедливостта – онова отвъдно изискване, от което, след като веднъж си чул, не можеш да се отървеш никога. Онази причина на играта, заради която не можем да не я играем. Сирените са обектът малко „а“ (*objet petit a*) на Големия друг в правото. Песента им може да бъде заглушена и дори преобразувана в нещо, което е иманентно на правото: това прави Орфей в „Аргонавтика“, но, така опитомено, това „нещо“, колкото и да е красиво, всъщност не е нещо повече от излъскана карикатура на един „пеец“ позитивизъм, в който неустоимата песен на Реалното е сведена до дефанзивен реторически инструмент, до официозна инструментална литература, до афирмативна литературна реторика. В крайна сметка този „пеец“ позитивизъм е победен от негативната сила на съмнението. Орфей губи Евридика.

Правото не е субстанция. То не се изчерпва с материалността на юридическите правила. Правото е преди всичко пространство, пронизано от искове, процес от преплитачи се претенции. Съдебната зала не е склад. Правото няма покои, то не живее в своите архиви. Зевът, който се отваря между догмата за единно право и факта на неговата множественост в съдебната прак-

тика (паралаксът на Жижек¹⁷), не отменя, а самият той е истината за правото. Отварянето на този зев и провалът на различните опити за затварянето му са причината и основанието за съществуването на юристите. Фиксирането в субстанциалността на Правото и маргинализирането на субективността на юристите са един от най-зле обслужваните кредити в историята на философията на правото. Една правна теория, която тръгва от юристите и динамиката на техните различни роли, а не от правото и монотонността на въпроса за неговата същност, би намерила място в себе си за много от онези проявления на юридическото, които днес се считат за недопустими в правото. Много от практиките, които са поставени в модус на отпадане от правото (например противоречивостта, частичността и неяснотата в съдебната практика), биха заели централно място при обяснението на процесите, чрез които се разгръща юридическото. Единствено непрекъснатото усилие на юристите по удържането на антиномията „едно–много“ може да позволи нетърпимостта към многообразието да съжителства със съзнанието за важната задача на вълнолома. Защото никой не може да има нито цялото море, нито само капка от него.

Теоретиците на правото са моряците, които обикновено се интересуват от дълбините на юридическото: било заради привлекателната мистичност, или заради възможната полза на тео-

¹⁷ Славой Жижек определя паралакса като „зев, който разделя Едното от себе си“ (Жижек/Zhizhek 2010: 20) и при който се стига до „късо съединение между две сфери, които обикновено се възприемат като несъвместими, като движещи се на различни онтологични равнища“ (с. 33). Паралаксният обект „съществува... само когато пейзажът се гледа от определена точка“ (с. 39). Като такъв „чист паралаксен обект“ се посочва Лакановият *objet petit a*, който „е самата причина за паралаксния зев, непроницаемостта Х, което винаги се изплъзва на символната власт и така поражда множество символни перспективи. Парадоксът тук е много специфичен: тъкмо в точката, в която възниква чиста разлика – разлика, която вече не е разлика между два позитивно съществуващи обекта, а минимална разлика, която отделя един и същ обект от самия него – тази разлика „като такава“ непосредствено съвпада с непроницаемия обект: в противоположност на простата разлика между обекти, чистата разлика сама е обект“ (с. 40).

ретичните пътешествия. Адресатите на правото, явяващи се и неговите потребители, обикновено стоят на бреговете и очакват някой да им каже откъде ще дойде правото, колко време ще продължи и какво ще трябва да направят в случай на цунами. Между тези две групи от лица стоят съдиите и адвокатите – практиците в правото, които биват разпитвани на брега за реално случващото се в морето. Всеки един от техните отговори е по необходимост частична интерпретация, направена от позицията на конкретна перспектива. Те са (малко или много) като гадателите, които трябва да разпознаят пътя към бъдещето по разположението на червата на принесените в жертва доказателства, т.е. да реконструират образа на невиджания гигантския бял кит в непрекъснато разпръскващите се морски капки на вълните, в които непрекъснато се деконструира морето. За постигането на този резултат е необходима вяра – вярата в Моби Дик управлява дори самата циничност на Ахав. Но не е необходимо практикуващите юристи да се лишават от песента на сирените. Не е необходимо те непрекъснато да са завързани на мачтата на позитивния монизъм. Напротив, в песента на сирените като литературен вектор в пространството на юридическото би могло да се намери задоволително обяснение на възникващия разрыв между единството на правото в теорията и неговата разпокъсаност в съдебната практика. Интересна в това отношение е разликата между типичното структуриране на съдебния процес в правните системи от континентален тип и тези от англосаксонски тип.

Ролята на съдията-експерт в континенталното право е именно да гарантира консистентността на правото. Като „обира“ луфтовете между фактите с помощта на професионални интерпретативни инструменти, той осигурява триумфа на юридическото като единно и последователно. Журито от съдебни заседатели, които не са юристи, в англосаксонския тип съдебен процес пък е „отворено“ преди всичко към фактите в съдебната зала и в значителна по-голяма степен нехае за „великата“ идея за безпротиворечивото право, на която дисциплинираните юристи толкова

много настояват. Едното в първия случай се допълва от идеята за не-Всичко-то, а многото във втория случай – от идеята за не-Само-то. Правото е едно, но то не може да изчерпи „всичко“ онова, което са фактите, поради което професионалният съдия е поставен в невъзможност непрекъснато да удържа цялото. Казусите са много и все пак никой от тях не е „само“ този казус, а винаги е част от съвместно усилие за постигане на справедливостта: или вече има прецедент, или конкретният казус сам ще се превърне в прецедент, поради което е недопустимо членовете на съдебното жури просто да разпръскват правото. И в двата случая е необходимо и противоположното усилие. Диалектиката в правото се осигурява от динамиката на съдебния процес. Изясняването на различните роли на юристите в съдебния процес е опит за проследяване на възможните „паралаксно Реалното“¹⁸ в света на юридическото. Правото вече не е „висяща“ субстанция, от която всеки, който пожелае и знае как, може да откъсне плода на справедливостта, а то е преди всичко упорито колебание, което става видимо именно при превключването между различните позиции на юристите, ангажирани в съдебния процес.¹⁹ Зевът, разривът между техните гледни точки, е конститутивен за „истината“ в правото. Тази истина е именно в „минималната разлика“, която се появява в резултат на причиненото от смяната на гледните точки изместване и заради която правото „никога не е напълно себе си, но винаги само „прилича на себе си“²⁰.

¹⁸ За това понятие вж. Жижек/Zhizhek 2010: 57: „статутът на Реалното е чисто паралаксен и, като такъв, несубстанциален: то няма никаква субстанциална плът в себе си, то е просто зев между две точки на перспектива, забележим само в прехода от едната към другата“.

¹⁹ В този смисъл правните текстове винаги се четат не само „повторно“, но и паралелно – от несъвпадащите гледни точки на юристите, изпълняващи различни роли в процеса по прилагане/раздаване на правото: „не е възможно да се разбере „истинският смисъл“ директно, трябва да се започне с правене на „погрешния“ избор... – истинското спекулативно четене възниква само чрез повторно четене, като вторичен резултат (или субпродукт) на първото, „погрешното“ четене“ (Жижек/Zhizhek 2010: 71).

²⁰ Изразът е на Славой Жижек и се отнася до индивида (Жижек/Zhizhek 2010: 95).

Подобно на литературните творби, и правото има своите герои, които разгръщат неговите сюжети и фактически състави. Разбирането не просто на техните специфични роли в процеса по прилагане на правото, но и на тяхната генеративна функция за самото съществуване на правото, е част от онова, за което пеят сирените: сладките звуци, които като че ли мамят юристите за тяхната роля в разгръщането на правото, но всъщност казват една от най-очевидните истини за Морето.

И ако като юристи, не искаме да пропуснем красивите провали на правото и вместо това желаем активно да се включим в неговите опити за невъзможното, т.е. за постигането на справедливостта, то... нека, подобно на Одисей, вдигнем високо вежди в „заповеден знак“. А ако приятелите ни не ни послушат и не ни развържат, нека ни остане надеждата, че веригите няма да устоят на силата на нашето желание. Надежда, която може да бъде не само практически трик за оцеляване в съдебната зала, но и теоретичен модел за представяне на (не чак толкова) „тайния“ живот на правото.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Андре 2023: Андре, Л.-Н. Сирените на Аполоний Родоски: от разомагьосването на Омир към очарованието на пейзажа. // *Литературен вестник*, 2023, № 12 (Andre, L.-N. Sirenite na Apoloniy Rodoski: ot razomagьosvaneto na Omir kam ocharovanieto na peyzazha. // *Literaturen vestnik*, 2023, № 12).
- Бланшо 2007: Бланшо, М. *Предстоящата книга*. Прев. Антоанета Колева. София: ИК „Критика и хуманизъм“. (Blansho, M. *Predstoyashтата kniga*. Prev. Antoaneta Koleva. Sofia: IK „Kritika i humanizam“.)
- Брехт 2023: Брехт, Б. Поправки на стари митове. Прев. Ева Пацовска-Иванова. // *Литературен вестник*, 2023, № 12. (Brecht, B. Popravki na stari mitove. Prev. Eva Patsovska-Ivanova. // *Literaturen vestnik*, 2023, № 12.)
- Жижек 2010: Жижек, С. *Паралакс*. Прев. Еньо Стоянов. София: Алтера. (Zhizhek, S. *Paralaks*. Prev. Enyo Stoyanov Sofia: Altera.)

- Кафка 1993: Кафка, Фр. *Дневници*. Прев. Надежда Дакова. София: ЛИК. (Kafka, Fr. *Dnevници*. Prev. Nadezhda Dakova. Sofia: LIK.)
- Киркегор 2009: Киркегор, С. Страх и трепет. Прев. Стефан Начев. – В: Киркегор, С. *Съчинения в четири тома. Трети том*. София: Захарий Стоянов. (Kierkegor, S. Strah i trepet. Prev. Stefan Nachev. – V: Kierkegor, S. *Sachinenia v chetiri toma. Treti tom*. Sofia: Zahariy Stoyanov.)
- Омир 2009: Омир. *Одисея*. Прев. Георги Батаклиев. София: Захарий Стоянов. (Omir. *Odiseya*. Prev. Georgi Batakliiev. Sofia: Zahariy Stoyanov.)
- Родоски 2023: Родоски, А. Аргонавтика: Одисей и Сирените, I, 885–921. Прев. от старогръцки Богдана Паскалева. // *Литературен вестник*, 2023, № 12. (Rodoski, A. Argonavtika: Odisey i Sirenite, I, 885–921. Prev. ot starogratski Bogdana Paskaleva. // *Literaturen vestnik*, 2023, № 12.)
- Спасова 2024: Спасова, К. Техниките на актьора: мимесис и мимикрия във „Филоктет“ на Софокъл. // *Литературата*, 2024, № 32. (Spasova, K. Tehnikite na aktyora: mimesis i mimikria vav „Filoktet“ na Sofokal. // *Literaturata*, 2024, № 32.)
- Ставру 2020: Ставру, Ст. Излишъците в юридическите текстове: литературни остеофити в ставите на закона? // *Социологически проблеми*, 2020, № 1, 101–120. (Stavru, St. Izlishatsite v yuridicheskite tekstove: literaturni osteofiti v stavite na zakona? // *Sotsiologicheski problemi*, 2020, № 1, 101–120.)
- Хорксаймер, Адорно 1999: Хорксаймер, М., Т. Адорно. Одисей или Мит и Просвещение. Прев. Стилиян Йотов. – В: *Диалектика на просвещението. Философски фрагменти*. София: ГАЛ-ИКО. (Horksaymer, M., T. Adorno Odisey ili Mit i Prosveshthenie, prev. Stiliyan Yotov. – V: *Dialektika na prosveshthenieto. Filosofski fragmenti*. Sofia: GAL-IKO.)

- Attali 2009: Attali, J. *Noise: The Political Economy of Music*. Trans. Brian Massumi. Tenth printing. Minneapolis I London. The University of Minnesota Press.
- Campbell 2001: Campbell, J. *The Liar's Tale*. New York: Norton.
- Roisman 2005: Roisman, H. *Sophocles: Philoctetes. Duckworth Companions to Greek and Roman Tragedy*. London: Duckworth.

За автора: професор **Стоян Ставру** е доктор по право (2009) и доктор по философия (2015), както и доктор на философските науки (2021). От 2021 г. е завеждащ секция „Етически изследвания“ в Института по философия и социология към Българската академия на науките. Той е организатор, заедно с Център за култура и дебат „Червената къща“, на поредицата от

дебати в областта на биоетиката и биоправото „Осмели се да питаш!“ (2012–2014), както и водещ – заедно с Ирина Недева, на научнопопулярната поредица от радиопредавания „Правото в ерата на свръхтехнологията“, излъчвано по Българското национално радио, програма „Хоризонт“ (2014–2016). Основател на Професионалния сайт „Предизвикай правото!“ (2010) и съосновател на експертната правна система „Лексебра“ (2022). Преподавател по медицинско (от 2008) и биоправо (от 2010) в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, а от 2020 г. и в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, както и основен организатор на 13 поредни национални конференции по биоетика и биоправо (2013–2025). Основните му изследователски интереси са в областта на вещното и гражданското право, медицинското право, биоетиката и биоправото, етика и технологии, както и взаимодействието между понятията за етика, собственост и климат. Автор на над десетки научни студии и статии, както и на книгите: „Въпроси на българското вещно право“ (2008, 2010), „Човешкото тяло като предмет на вещни права“ (2008), „Биоправо. Видения в Кутията на Пандора. Книга първа и Книга втора“ (2013), „Лекарската грешка“ (2015), „Вещи в природно състояние: собственост и отговорност за вреди в контекста на чл. 50 ЗЗД“ (2020), „Моралните измерения на собствеността (Към обособяването на една „проприетарна“ екология)“ (2021), „Отвъд боклука. Философско изследване върху притежаването на отпадъци“ (2024), „Световъртежи в юридическото мислене. За генеративния потенциал на взаимодействието между литературата и правото“ (2024) и др. Активно работи за изграждането на обществена и научна чувствителност към проблемите на биоетиката, биоправото и етико-юридическите регулации на човешкото тяло. Специфичен акцент в неговата научна дейност е и изследването на взаимоотношенията между право и литература.

About the author: Professor **Stoyan Stavru** is a Doctor of Law (2009) and a Doctor of Philosophy (2015), as well as a Doctor of Philosophical Sciences (2021). Since 2021, he has been the Head of the “Ethical Studies” Section at the Institute of Philosophy and Sociology at the Bulgarian Academy of Sciences. He was the organizer, together with the Center for Culture and Debate “The Red House,” of the series of debates in the field of bioethics and biolaw entitled “Dare to Ask!” (2012–2014). Additionally, he was the co-host, alongside Irina Nedeva, of the popular science radio series “Law in the Age of Super-Technologies,” broadcast on the Bulgarian National Radio, Horizon program (2014–2016). He is the founder of the professional legal platform “Challenging the Law!” (2010) and the co-founder of the expert legal system

“Lexebra” (2022). Since 2008, he has been a lecturer in Medical Law and, since 2010, in Biolaw at Plovdiv University and Sofia University. He is also the principal organizer of twelve consecutive national conferences on bioethics and biolaw (2013–2024).

His main research interests lie in property law and civil law, medical law, bioethics and biolaw, ethics and technology, as well as the interaction between ethics, property, and climate concepts. He is the author of dozens of scholarly studies and articles, as well as the following books: “Questions of Bulgarian Property Law” (2008, 2010), “The Human Body as an Object of Property Rights” (2008), “Biolaw: Visions in Pandora’s Box. Book One and Book Two” (2013), “Medical Error” (2015), “Things in Their Natural State: Property and Liability for Damage in the Context of Article 50 of the Bulgarian Obligations and Contracts Act” (2020), “The Moral Dimensions of Property (Towards the Justification of a “Proprietary” Ecology)” (2021), “Beyond Waste: A Philosophical Study on the Ownership of Waste” (2024), “Vertigo in Legal Thinking: On the Generative Potential of the Interaction Between Literature and Law” (2024), and others.

Professor Stavru actively works toward fostering public and scholarly sensitivity to issues of bioethics, biolaw, and the ethical-legal regulation of the human body. A specific focus of his academic work is the exploration of the relationship between law and literature.